

Marijan Lipovac, prof.
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11
10000 Zagreb
maripovac@yahoo.com

Primljeno/Received: 21. VII. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 1. IX. 2021.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.5.6>

UDK 323.15(497.1)

ČEHOSLOVAČKI SAVEZ U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI OD PROPASTI ČEHOSLOVAČKE 1939. DO OKUPACIJE JUGOSLAVIJE 1941.²⁷⁰

Sažetak: U radu se obrađuje djelovanje Čehoslovačkog saveza u Kraljevini Jugoslaviji od propasti Čehoslovačke 1939. do okupacije Jugoslavije 1941., s naglaskom na prilagodbu češke manjine novim političkim okolnostima, posebno uspostavu Banovine Hrvatske, kao i na sudjelovanje u pomaganju izbjeglicama iz okupirane Češke.

Ključne riječi: češka manjina, Kraljevina Jugoslavija, Čehoslovačka, Banovina Hrvatska

Uvod

Nakon raspada Austro-Ugarske 1918. na području Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, od 1929. Kraljevina Jugoslavija) ostale su živjeti relativno brojne češka i slovačka nacionalna manjina. Prema popisu stanovništva iz 1921., u jugoslavenskoj državi živjelo je 46 777 Čeha i 68 732 Slovaka, a na popisu iz 1931. u kojem su obje manjine bile promatrane zajedno zabilježeno je 110 662 „Čehoslovaka”²⁷¹ Budući da su Česi i Slovaci u svojim matičnim zemljama od kraja 1918. živjeli u zajedničkoj

²⁷⁰ Ovaj rad sadrži odlomke iz knjige *Naš savez. Sto godina Saveza Čeha /1921.-2021/* objavljene 2021. povodom stote godišnjice Saveza Čeha u Republici Hrvatskoj, uz nekoliko uvodnih i zaključnih dopuna te znanstveni aparat.

²⁷¹ Vlatka DUGAČKI, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918. – 1941.)*, Srednja Europa, Zagreb, 2013., str. 379.

državi, Čehoslovačkoj Republici, češka i slovačka manjina od 1921. imale su zajedničku krovnu organizaciju, Čehoslovački savez u Kraljevini SHS (od 1929. u Kraljevini Jugoslaviji) koja je okupljala češka i slovačka društva te organizirala kulturni, prosvjetni i gospodarski život tih manjina. Sjedište Saveza je do 1924. bilo u Novom Sadu, a zatim u Beogradu, s time da je 1937. izborom zagrebačkog Čeha Františka Smetánke za predsjednika Saveza njegovo stvarno sjedište postao Zagreb. Djelovanje Saveza uvelike je bilo definirano političkim odnosima Jugoslavije i Čehoslovačke i njihovim unutarnjim uređenjem pa je Savez formalno podržavao politiku čehoslovačkog i jugoslavenskog unitarizma, što je izazivalo nesuglasice između vodstva Saveza i njegovih sastavnica, posebno Čeha u Hrvatskoj i Slovaka u Vojvodini. Među češkom manjinom u Hrvatskoj formirane su posebne organizacije, od 1926. Matica školska, od 1930. Kazališni odbor (od 1933. Središnjica amaterskog kazališta), te od 1931. Prosvjetni i gospodarski odbor, čije je sjedište postao Zagreb. One su svojim radom na području kulture, prosvjete i gospodarstva praktički postale zasebni oblik udruživanja hrvatskih Čeha unutar Čehoslovačkog saveza. No, stvarno središte Čeha u Hrvatskoj postao je Daruvar na čijem je širem području živjelo najviše pripadnika češke manjine i djelovalo najviše čeških društava i škola, a ondje je od 1922. izlazio i češki tjednik *Jugoslávští Čechoslováci*. Slično je i među Slovcima u Vojvodini od 1932. djelovala Matica slovačka sa sjedištem u Bačkom Petrovcu. S novim predsjednikom koji je stolovao u Zagrebu gdje su bila i sjedišta čeških organizacija prilike unutar Čehoslovačkog saveza očito su se smirile, a nesuglasice između središnjice, formalno sa sjedištem u Beogradu, i čeških društava na terenu su uvelike smanjene. Ovakav ustroj očito je odgovarao i Matici slovačkoj jer joj je omogućavao nesmetan nastavak samostalnog djelovanja bez velike ovisnosti o središnjici Saveza.

Propast Čehoslovačke

Krajem tridesetih godina 20. stoljeća na djelovanje Čehoslovačkog saveza sudbonosno su utjecala zbivanja u Čehoslovačkoj koja je krajem rujna 1938. pod pritiskom Velike Britanije i Francuske bila prisiljena nacističkoj Njemačkoj prepustiti svoje pogranično područje uglavnom nastanjeno Nijemcima. Istodobno, Slovačka i Potkarpatska Rus dobile su autonomiju. Bio je to kraj prve Čehoslovačke Republike, ali niti druga republika, nazvana Češko-Slovačka²⁷², nije bila dugog vijeka jer je u ožujku 1939., nakon što je Slovačka pod njemačkim pritiskom proglasila neovisnost, Njemačka okupirala Češku i Moravsku i pripojila ih kao svoja

²⁷² Službeni naziv Čehoslovačke na češkom i slovačkom jeziku glasio je Československá republika, odnosno Československo, a krajem 1938. u naziv države između češkog i slovačkog imena umetnuta je crtica kako bi se nasuprot dotadašnjem unitarizmu koji je Čeha i Slovake smatrao jednim narodom naglasila njihova individualnost. Stoga je Česko-Slovačka najprikladniji hrvatski prijevod novog naziva druge čehoslovačke republike.

protektorat. Osim tuge i razočaranja, za Čehe u Jugoslaviji to je imalo i praktične posljedice jer su dotadašnji čehoslovački državljani preko noći postali državljani Protektorata Češke i Moravske, i time podređeni Njemačkoj. Nestankom Čehoslovačke prestala je i pomoć njenih institucija ovdašnjim Česima i Slovacima, a s radom su prestali i čehoslovačko Veleposlanstvo u Beogradu i Generalni konzulat u Zagrebu. Čehoslovački savez našao se pred novim izazovima pa je njegov Odbor 22. travnja 1939. odlučio da Savez postane jugoslavenska organizacija čiji dužnosnici mogu biti samo jugoslavenski državljani. Čehoslovački državljani dali su ostavke na članstvo u Odboru. Društvima članovima Saveza poslano je povjerljivo pismo s upozorenjem da se klone bilo kakve aktivnosti usmjerene protiv novog uređenja u staroj domovini, bilo da se radi o Protektoratu Češke i Moravske ili o Slovačkoj Državi. Društva su pozvana da kao kulturne institucije izbjegavaju štetne političke aktivnosti. Nazivi Čehoslovački savez i Čehoslovačka beseda ili Čehoslovačka općina ostaju nepromijenjeni jer se nazivom čehoslovački izražava kulturna uzajamnost obje manjine koje će na kulturnom polju i dalje surađivati.²⁷³

Stanje je natjeralo Čehe i Slovake na zbijanje redova pa je 22. travnja 1939. Čehoslovački savez izdao ovaj proglas: „Mi, Slovaci i Česi u Jugoslaviji u duhu našega dvadesetogodišnjeg slobodnog života kao vjerni građani bratske slavenske države Kraljevine Jugoslavije, uspješno smo surađivali u čuvanju i izgradnji ovdašnjeg narodnog života. Glede današnje situacije u Čehoslovačkoj izjavljujemo: gdje smo bili tu ćemo ustajati! Želimo dalje zajednički raditi za dobro ovdašnje naše manjine jer smo uvjereni da jedino u radu i zajedništvu možemo ostvariti bolju narodnu budućnost. Ovu našu suradnju i jedinstvo želimo učvršćivati i produbljivati jer je to životni interes našega naroda ovdje u inozemstvu i tamo kod kuće. Neizmijerno nas boli poraz i rashod našeg naroda i gubitak poslije toliko stoljeća izvojevane države Čehoslovačke. U ovim teškim danima izjavljujemo da ćemo ostati vjerni duhu i zavjetu velikog osloboditelja Masaryka i našega narodnog heroja Štefánika. Tako nam Bog pomogao! U Beogradu, 22. travnja 1939. Čehoslovački savez u Jugoslaviji.”²⁷⁴

Vodstvo slovačke manjine nije dijelilo oduševljenje nastankom neovisne Slovačke u ožujku 1939. jer su smatrali da su slovački nacionalni zahtjevi bili zadovoljeni dobivanjem autonomije u sklopu Čehoslovačke u jesen 1938. Osim toga, nestanak Čehoslovačke protumačili su i kao pobjedu politike revizionizma koja je težila promjeni granica uspostavljenih nakon 1918., tim više što su južni dijelovi Slovačke pripali Mađarskoj, pa se pojavio opravdan strah da bi pod mađarsku vlast mogli ponovno doći i dijelovi Vojvodine. To se doista i dogodilo u travnju 1941. kad je nakon sloma Kraljevine Jugoslavije Mađarska okupirala i pripojila Bačku i Baranju.²⁷⁵

²⁷³ Josef MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, Jednota, Daruvar, 1996., str. 87, 89.

²⁷⁴ Isto, str. 87.

²⁷⁵ DUGAČKI, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918. – 1941.)*, n. dj., str. 409.-410.

Manifestacija češko-slovačkog jedinstva bila je svečanost otvorenja Čehoslovačkog narodnog doma u Daruvaru (prozvanog Bradáčov narodni dom prema pokojnom čehoslovačkom ministru obrane Bohumíru Bradáču) 4. lipnja 1939. kada je održana i deveta skupština Čehoslovačkog saveza. Prema pisanju novina *Jugoslávští Čechoslováci*, bila je to „manifestacija jedinstvenog duha Slovaka i Čeha u Jugoslaviji, moćan val narodne svijesti koja se prelila i pro-nikla u sva srca i duše. Bio je to duboki izraz zahvalnosti, odanosti i ljubavi prema našoj staroj trpećoj domovini, ali i ljubavi i odanosti prema našoj novoj domovini koja nas je primila kao svoje.”²⁷⁶ Svečanost je ujedno potvrdila da je Daruvar pravo i stvarno središte češke manjine. Na glavnoj skupštini okupilo se preko 200 delegata, od toga oko 60 Slovaka na čelu s evan-geličkim biskupom Samuelom Starkeom koje ni udaljenost nije spriječila da dođu u Daruvar. Iz Češke i Slovačke nije došao nitko. Na skupštini je donesena odluka da se tajništvo Saveza pre-seli iz Beograda u Zagreb i time formalizira da je sada Zagreb sjedište Čehoslovačkog saveza. Tradicija je nalagala da se sa skupštine Čehoslovačkog saveza pošalje pozdravni brzojav pred-sjedniku države u Prag. Pojavio se prijedlog da se brzojav pošalje predsjedniku Protektorata Češke i Moravske Emilu Háchi, no odbijen je nakon što je biskup Starke upozorio da bi u tom slučaju brzojav trebalo poslati i predsjedniku Slovačke Jozefu Tisu.²⁷⁷ Okupljeni Česi i Slovaci i na taj su način iskazali negativan stav prema novoj političkoj situaciji u bivšoj Čehoslovačkoj.

Vrhunac zbivanja bilo je posvećenje Narodnog doma koje je u nazočnosti oko 3000 ljudi obavio zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. On je predvodio obred blagoslova na ulazu u dom, zatim obišao cijelu zgradu, a na kraju se, iako umoran od prijepodneve krizme, obratio nazočnima govorom koji je bio neočekivan i koji je, prema pisanju novina *Jugoslávští Čechoslováci*, „naišao na oduševljenje kakvo se ne može opisati”. „Bio je to govor kakav nismo očekivali i koji nas je u dubini duše obradovao i usrećio jer bio je izraz duboke ljubavi preuzvi-šenog gospodina nadbiskupa prema našem češkom narodu. Posebno je rekao da je proučavao češku povijest i da pozna češki narod kojeg neizmjereno cijeni. Češki narod bio je prvi od sla-venskih naroda koji je primio kršćanstvo, a najslavnija doba češke povijesti doba su procvata kršćanstva. Spomenuo je posljednje tragične dane i rekao da „Bog može uništiti i pokoriti, ali može i uskrisiti. Izražavam čvrstu vjeru i nadu da će češki narod ponovno doživjeti nekadašnju slavu i veličinu kao u doba čeških kraljeva, da će opet procvasti jer je to narod dobar i velik duhom.” „Na adresu nas Čeha koji smo ovdje nastanjeni rekao je neka nastavimo u vjerskoj tradiciji češkog naroda i ostanemo vjerni vjeri otaca, da nastavimo surađivati s ovdašnjim hr-

²⁷⁶ Otto SOBOTKA, Slavnost otevření Bradáčova Národního domu v Daruvaru stala se slavnosti celé naši čs. větve v Jugoslavii, *Jugoslávští Čechoslováci*, 1939., br. 23, 1.

²⁷⁷ Otto SOBOTKA, Věrní v boji – věrní v práci (*Listy z kroniky osady Hercegovac v Jugoslavii a ze života jugoslávských Čechů*), Jednota reemigrantů z Jugoslavie při Československém ústavu zahraničním, Brno, 1948., str. 113.

vatskim pukom, kako u kulturnom, tako i u vjerskom smislu. Nužno je da bismo se uzajamno voljeli i poštivali, da bismo s hrvatskim narodom bili jedno srce i jedna duša, duša slavenska i kršćanska. A Hrvatima je rekao da poštuju češki narod jer je to narod velik i slavan, koji će se iz svoje nesreće opet narasti do svoje nekadašnje slave. Ne može se opisati val oduševljenja nakon riječi preuzvišenog gospodina nadbiskupa okupljenima. Bila je u tome zahvalnost i obećanje da ćemo svi njegove riječi uzeti k srcu. Svima nam je ulio u srca i duše svoju vjeru u bolju budućnost našeg naroda. Svima nam je pokazao put kamo ići: putem vjere. To sve mora zajedno. Podsjetio nas je na sveca i patrona češke zemlje, svetog Václava, koji ne da da izgine njegov narod. Zahvalni smo za tu unutarnju potporu i utjehu i nastojmo je biti dostojni. I sretni smo što u preuzvišenom gospodinu nadbiskupu dr. Stepincu ima naš narod tako odanog prijatelja”, zapisao je u novinama *Jugoslávští Čechoslováci* Otto Sobotka²⁷⁸. Stepinčev govor zabilježile su i druge novine. Zagrebačke *Novosti* su pisale: „Nakon posvete g. dr. Stepinac izrazio je velike simpatije za češki narod i nadu da će opet uskrsnuti njihova sloboda. Naglasio je potrebu uske suradnje češkog naroda sa tamošnjim stanovništvom.” Beogradska *Politika* je pisala: „Pošto je posvetio dom, g. dr. Stepinac je zaželeo mnogo uspeha u daljem radu, a zatim u dužem govoru naglasio potrebu uske suradnje Čeha sa ovdašnjim stanovništvom.”²⁷⁹

Na daruvarsku svečanost pozitivno su se osvrnule i slovačke novine *Národná jednota* u čijem osvrtu je pisalo: „Ono što je nas Slovake i Čehe u inozemstvu držalo zajedno nije bila formalna politička veza u našoj staroj domovini, bilo je to mnogo više: bili smo uskoro spojeni i duhovno, bili smo svjesni da smo bliski, da smo braća.”²⁸⁰ U istom je duhu i tijekom slovačkog narodnog festivala u Bačkom Petrovcu u kolovozu 1939. donesen proglas kojim Slovaci u Jugoslaviji odlučno odbijaju i osuđuju sve događaje u matičnoj domovini i ostaju vjerni čehoslovačkoj ideji: „Slovaci i Česi sada trpimo, no ne gubimo vjeru u pobjedu. Svjesni smo da je naše narodno jedinstvo preduvjet uspjeha i buduće pobjede... Stoga sve molimo da naše jedinstvo čuvaju, štite i njeguju. U jedinstvu je spas i snaga, razdvojeni padamo.”²⁸¹ U tom je duhu proslavljen 28. listopada dan nastanka Čehoslovačke koja 1939. više nije postojala, no Slovaci su smatrali da je taj datum za njih i dalje simbol suživota s „braćom Česima” te veza i obećanje budućnosti.

²⁷⁸ Isto, str. 1.-2.

²⁷⁹ Josef MATUŠEK, *Česká beseda Daruvar před druhou světovou válkou 1907-1941*, Jednota, Daruvar, 2008., str. 90.

²⁸⁰ DUGAČKI, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918. – 1941.)*, n. dj., str. 365.

²⁸¹ Isto, str. 366.

Uspostava Banovine Hrvatske

U međuvremenu, velike promjene dogodile su se i u Jugoslaviji gdje je u kolovozu 1939. postignut sporazum između Hrvatske seljačke stranke i njenog predsjednika Vladka Mačeka kao legitimnih predstavnika hrvatskog naroda s jugoslavenskom vladom i njenim predsjednikom Dragišom Cvetkovićem. Maček je ušao u Cvetkovićevu vladu kao njen potpredsjednik, a predstavnici HSS-a dobili su i nekoliko ministarskih mjesta, no najvažniji rezultat sporazuma bila je uspostava Banovine Hrvatske koja je obuhvatila područje dotadašnje Savske i Primorske Banovine, kao i dijelove drugih banovina (Dubrovnika te dijelove srednje Bosne, Bosanske Posavine i Srijema). Bila je to jedina banovina s nacionalnim imenom koja je uz to imala i visok stupanj autonomije. Time se nakon 1918. ponovno na zemljopisnoj karti pojavila teritorijalna jedinica s imenom Hrvatska, čime je obnovljena i hrvatska državnost i priznata hrvatska nacionalna samobitnost, iako je formalno i dalje na snazi bila unitaristička koncepcija o jedinstvenom „jugoslavenskom narodu”.²⁸² Popuštanje beogradskih vlasti hrvatskih zahtjevima bila je dijelom i posljedica zbivanja u Čehoslovačkoj jer se time željelo osnažiti jedinstvo Jugoslavije i onemogućiti Njemačkoj i Italiji da iskoriste nezadovoljstvo Hrvata za vlastite ciljeve.

Uspostava Banovine Hrvatske izravno je utjecala i na češku manjinu. Ban Ivan Šubašić je već 5. rujna primio Františka Smetánku i donedavnog predsjednika Češke besede Zagreb Vojtěcha Zborníka. Smetánka je čestitao Šubašiću i poručio da će Česi, kao i do sada, uvijek surađivati sa „svojom braćom Hrvatima” i da su odani „ovoj svojoj novoj domovini”. Šubašić je zahvalio na čestitki i rekao da se ne osjeća samo kao Hrvat, nego u prvom redu kao Slaven i da mu je stoga stalo do istinske slavenske suradnje.²⁸³ Banovina Hrvatska dobila je više ovlasti u području školstva nego je imala Savska banovina, što je išlo na ruku Matici školskoj koja je otvorena pitanja mogla rješavati izravno u Zagrebu. Nakon propasti Čehoslovačke Matica je ostala jedina institucija koja se mogla brinuti o češkim školama. Pomoć iz stare domovine više nije dolazila, a mnogi češki učitelji pozvani su da se vrate. Onima koji su ostali Matica je plaćala smještaj, uz pomoć Čehoslovačke banke. Ona će osigurati plaću i prosvjetnom referentu Stanislavu Veselom koji je obnašao i dužnost tajnika Čehoslovačkog saveza i njegovih odbora. Banka je pomagala i školama i pojedinim društvima.²⁸⁴

Delegacija Čeha sa šireg područja Daruvara koju su činili Otto Sobotka, František Hašpl, Jaroslav Andrea, Josef Bahnik i František Blahut bila je 10. studenog 1939. primljena u audijenciju kod hrvatskog bana Ivana Šubašića, kojem su uručili zahtjeve češke manjine, prije

²⁸² Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1929-1941*, sv. 2, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 265-268.

²⁸³ Naši predstavitelji prijati bánem bánoviny Chorvatské, *Jugoslávští Čechoslováci*, 1939., br. 30., 2.

²⁸⁴ MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, n. dj., str. 89, 111.

svega rješavanje pitanja državljanstva te pitanja vezanih za školstvo. Šubašić im je poručio da Čehi smatra hrvatskom braćom, a Sobotka je uzvratilo da će Česi ostati vjerni svojoj novoj domovini i surađivati kao i dosad s braćom Hrvatima.²⁸⁵ Pohvalno je o Česima „koji su stajali uz braću Hrvate u teškim danima, a stoje i danas” govorio i glavni tajnik HSS-a Juraj Krnjević na skupu u Daruvaru u veljači 1940.²⁸⁶ Šubašić je u srpnju 1940. donio odluku o otvaranju pučkih škola za djecu manjina kojim se dozvoljava otvaranje „odjela pučke škole s nedržavnim nastavim jezikom” pod određenim uvjetima kao što je znatan broj pripadnika neke manjine u stanovništvu pojedinog mjesta te najmanje 30 učenika s materinim manjinskim jezikom.²⁸⁷

Pomaganje češkim izbjeglicama

Vodstvo Saveza i njegov predsjednik František Smetánka u to su se vrijeme bavili tajnom i opasnom djelatnošću koja nije bila javno vidljiva. Bilo je to pomaganje izbjeglicama iz okupirane Češke koji su preko Mađarske dolazili do Jugoslavije odakle su se prebacivali u druge zemlje i ondje se pridružili čehoslovačkim dobrovoljačkim jedinicama koje će nakon izbijanja Drugog svjetskog rata sudjelovati u borbama na strani Antifašističke koalicije. Prve skupine izbjeglica iz Čehoslovačke kroz Jugoslaviju su prošle krajem 1938., a radilo se o Nijemcima antifašistima i Židovima koji su došli samostalno ili s obiteljima. Imali su financijska sredstva, no nedostajale su im tranzitne i ulazne vize za treće zemlje te su zatražili pomoć od Čehoslovačkog saveza i Smetánke te čehoslovačkog Generalnog konzulata u Zagrebu. Izbjeglički val postao je veći nakon propasti Čehoslovačke i pretvaranja Češke i Moravske u njemački protektorat u ožujku 1939. Od okupatora su bježali pojedinci i obitelji, među njima i vojnici i političari, a budući da na zapad više nisu mogli ići preko Njemačke, jedini put bio je preko Poljske ili kroz Slovačku i Mađarsku do Rumunjske ili Jugoslavije. Nakon okupacije Poljske u rujnu 1939. jedina mogućnost bila je bježati prema jugu. Prvi veći izbjeglički val činili su demobilizirani čehoslovački vojnici koji su se iz Potkarpatske Rusi, pripojene u ožujku 1939. Mađarskoj, kroz Rumunjsku i Jugoslaviju vraćali kući u Češku. Oni su bili prevoženi vlakovima u zapečaćenim vagonima koje nitko nije smio napustiti. Vojnici su nosili čehoslovačke uniforme i činove, bili su bez oružja, a sa sobom su nosili osobne stvari. Bilo im je dozvoljeno zaustavljanje na rumunjsko-jugoslavenskoj granici, u Beogradu i Zagrebu kako bi dobili hranu i piće, što je u kratkom roku uspio osigurati Čehoslovački savez. U Zagrebu je opskrba hranom i pićem bila povjerena iskusnim organizatorima manjinskih aktivnosti Ladislavu Šrámeku, Bohumilu Kobrleu, Vojtěchu Zborníku i drugima koji su od jugoslavenske vojske dobili poljsku kuhinju

²⁸⁵ Krajané z Daruvaru přijatí bánem Chorvatské banoviny, *Jugoslávští Čechoslováci*, br. 46, 2.

²⁸⁶ Dr. Juraj Krnjević v Daruvaru, *Jugoslávští Čechoslováci*, 1940., br. 7., 1.

²⁸⁷ DUGAČKI, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918. – 1941.)*, n. dj., str. 207.

i uz pomoć skauta iz čeških društava u Zagrebu na Glavnom kolodvoru kuhali gulaš i čaj koje su skauti raznosili po vagonima. Osim vojnika, od ožujka do travnja 1939. kroz Zagreb je prošlo i desetak obitelji i pojedinaca antifašista koji su ranije uživali azil u Čehoslovačkoj, kao i Židovi. Dok su čekali vizu za Francusku, uživali su gostoprimstvo Čehoslovačkog narodnog doma u Zagrebu.²⁸⁸

František Smetánka je u zborniku *Do nove práce*, godišnjaku Čehoslovačkog saveza za 1940., napisao da su nove prilike Savezu donijele i nove zadaće, i to na području socijalne skrbi: „Danas u Jugoslaviju dolazi mnogo zemljaka iz stare domovine koji ovdje traže azil, o kojima treba brinuti sustavno i omogućiti im život dostojan čovjeka, bilo Čeha ili Slovaka. Ta socijalna zadaća je izraz nacionalne solidarnosti i način na koji se daje svjedočanstvo o stupnju nacionalne svijesti i požrtvovnosti. Organizacija brige za zemljake pripala je Središnjici Saveza čije težište je doduše bilo odlukom glavne skupštine preneseno iz Beograda u Zagreb, ali osim Zagreba i Beograd i ostala naša društva čine sve što mogu za olakšanje sudbine i za prikladnu primjenu snaga i sposobnosti naših gostiju u interesu zajedničke nacionalne stvari.”²⁸⁹ I u izvještaju o radu Prosvjetno-gospodarskog odbora navodi se pružanje pomoći izbjeglicama iz Potkarpatske Rusi koji su prolazili kroz Zagreb za koje je skupljana i novčana pomoć.²⁹⁰

No, aktivnosti koje su se provodile bile su daleko opsežnije i opasnije te se o njima dakako nije moglo pisati. Smetánka je naime Čehoslovački savez, a posebno zagrebačku češku zajednicu, aktivno uključio u pokret otpora protiv okupacije Čehoslovačke koji je u egzilu predvodio bivši predsjednik Edvard Beneš. On je dan nakon njemačke okupacije Češke 16. ožujka 1939. u Chicagu izrazio uvjerenje da se građani Čehoslovačke neće nikada predati i da će se boriti za svoje oslobođenje, a Smetánka je na taj poziv reagirao već 19. ožujka poslavši na memorandum Čehoslovačkog saveza pisma najvažnijim češkim i slovačkim društvima u svijetu, zatražio informacije o tome odakle će se voditi pokret otpora i predložio pokretanje češkog radija u Parizu ili Londonu. Odgovor međutim nije dobio, kao niti na tri pisma poslana u svibnju i lipnju među Čeha i Slovake u Francuskoj čijoj vrlo aktivnoj zajednici je predložio sazivanje kongresa povjerenika iz svih europskih zemalja gdje žive veće skupine Čeha i Slovaka. Pritom je naglasio da Jugoslaviju ne smatra dobrim mjestom odakle bi se vodila borba za oslobođenje Čehoslovačke zbog jakog njemačkog utjecaja na kneza Pavla koji je kao namjesnik vladao Jugoslavijom u ime maloljetnog kralja Petra II. Odgovor ni na ova pisma nije dobio. Naime, češki i slovački iseljenici nadali su se da će vlade zapadnih zemalja odbiti priznati okupaciju

²⁸⁸ Juraj BAHNIK, Marijan LIPOVAC, *Češki narodni dom u Zagrebu*, Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2012., str. 68-69.

²⁸⁹ Dr. F. Smetanka, Z nového období Svazové činnosti, *Do nové práce*, *Ročenka československého Svazu v Království Jihoslovanském 1940*, 12.

²⁹⁰ *Do nové práce*, *Ročenka československého Svazu v Království Jihoslovanském 1940*, 14.

Čehoslovačke kao kršenje Minhenskog sporazuma, što se ipak nije dogodilo, a u lipnju 1940. Njemačka će okupirati i Francusku. U veljači te godine Smetánka će boraviti u Parizu gdje se sastao sa slovačkim političarom Milanom Hodžom, nekadašnjim predsjednikom vlade, i izrazio želju Čeha i Slovaka u Jugoslaviji da se postigne dogovor o vođenju zajedničkog pokreta otpora, o čemu je bio obaviješten i Beneš.²⁹¹

Nije poznato je li o ovim pitanjima bilo riječi na glavnoj skupštini Čehoslovačkog saveza u Daruvaru u lipnju 1940. jer njeni zaključci nisu objavljeni. Kako bi se izbjegle njemačke represije prema Čehoslovačkom savezu, u ljeto 1939. u vodstvu Saveza je odlučeno da će sve aktivnosti usmjerene na pružanje otpora okupaciji Češke i pomaganje izbjeglica voditi u tajnosti povjerljive osobe. Jedna od prvih akcija bilo je tiskanje i distribuiranje 5000 letaka na hrvatskom jeziku kojima je javnost u Jugoslaviji obaviještena o situaciji u Čehoslovačkoj nakon ožujka 1939., a s istim ciljem u Zagrebu je pokrenut časopis Čehoslovački Vjesnik, također na hrvatskom, koji je izlazio dvaput mjesečno do kolovoza 1940. u 2500 primjeraka. Tiskao se u Čehoslovačkom narodnom domu.²⁹²

Iz izvještaja koji je 23. rujna 1939. u Pariz podnio bivši čehoslovački veleposlanik u Beogradu Jaromír Lípa, koji je uz prešutnu suglasnost jugoslavenskih vlasti nastavio djelovati, doznaje se da su sve ove i druge aktivnosti vodili on, Smetánka i jedan predstavnik Slovaka. Lípa je bio i na sastanku povjerenika Saveza i predstavnika čeških društava iz zapadnog dijela Jugoslavije održanom 13. rujna u Zagrebu gdje su dogovorene daljnje aktivnosti na pružanju pomoći izbjeglicama iz Češke koje su preko Mađarske dolazile u Jugoslaviju odakle su odlazile u inozemstvo kako bi se pridružile čehoslovačkim dobrovoljačkim jedinicama.²⁹³

Čehoslovački narodni dom u Zagrebu, koji je imao velike prostorije poput kazališne i ple-sne dvorane te internog restorana s kuhinjom i spavaonicama, postao je utočište za izbjeglice koje su dolazile u Hrvatsku i Sloveniju, a ovdje se sakupljala i novčana i materijalna pomoć zahvaljujući kojoj se izbjeglicama moglo kupiti hranu i vozne karte do Beograda gdje su također uživale gostoprimstvo u Čehoslovačkom domu prije nego bi se uputile u inozemstvo. Od rujna 1938. do polovice 1939. u Zagrebu su se pojavljivale dvije do tri izbjeglice tjedno, a od druge polovice 1939. broj se povećava na pet do šest tjedno. Za razdoblje od rujna 1938. do rujna 1939. o njima nema sačuvane dokumentacije, dok popis imena svih izbjeglica poslanih vlakom iz Zagreba u Beograd postoji za razdoblje od 30. rujna 1939. do 15. lipnja 1940. Ukupno ih je bilo 672, a bili su poslani u 93 skupine u kojima je bilo najmanje tri, a najviše 19 osoba. Među dobrovoljcima koji su bili spremni uključiti se u vojne jedinice i sudjelovati u oslobađanju Češke uz Čeha i Slovačke bilo je i desetak Hrvata i nekoliko osoba drugih nacio-

²⁹¹ Václav ŠRÁMEK, *Balkanská cesta, Přehled*, br. 29, 2011., str. 35-36, 40.

²⁹² Isto, str. 40.

²⁹³ Isto, str. 43.

nalnosti ili državljanstva, poput Austrijanaca. Među 672 osobe samo je jedna žena, a prosječna dob bila je 26 godina.²⁹⁴ Za razdoblje od lipnja 1940. do travnja 1941. ponovno nema popisa izbjeglica. Kako bi nadzirali i pomagali ovaj proces, u Jugoslaviju su došli i čehoslovački obavještajni časnici koji su izbjeglice vojno organizirali kako bi iz Beograda u inozemstvo mogli otići kao vojnici s prethodno položenom prisegom Čehoslovačkoj i Edvardu Benešu.²⁹⁵ Nakon okupacije Poljske u rujnu 1939. u Čehoslovačkom narodnom domu u Zagrebu bile su smještene i poljske izbjeglice kojima je Smetánka rado ponudio smještaj u dogovoru s poljskim Generalnim konzulatom.²⁹⁶

U Hrvatsku je najviše izbjeglica iz Češke dolazilo preko Koprivnice gdje je Smetánka organizirao centar za njihov prihvata koji je olakšao posao jugoslavenskim graničarima. Prijevoz do Zagreba osigurao je Rudolf Trstenjak i nije bila nužna policijska ili željezničarska asistencija. Osim o smještaju u Šubićevoj ulici, Smetánka i suradnici, posebno tajnik Čehoslovačkog saveza Stanislav Veselý, brinuli su se i o tome da se izbjeglicama nabave dokumenti. Njih je do okupacije Francuske izdavao čehoslovački konzul u Parizu, a dopremao ih je francuski diplomatski kurir, što je često bio dugotrajan proces. Smetánka je osiguravao veze između Zagreba, Pariza i Beograda, ali i pojedinih društava u Jugoslaviji oslanjajući se na svoj krug suradnika koji se navode u jednom pozivu na sastanak iz ožujka 1940. Bili su to Otto Sobotka iz Daruvara, Alois Munzar iz Bjelovara, Miloš Kvapil iz Osijeka, dr. Čihák iz Sarajeva, A. Dobrý iz Karlovca, B. Ryška iz Ljubljane, R. Ježek iz Maribora, Josef Petr iz Hercegovca te R. Císař iz Banje Luke. Poznato je da su u akcije bili uključeni i učitelj Drlý u Ljubljani, u Mariboru izvjesni Fišer i Godo Jirásek, a u Sarajevu Vojta Režný. U Zagrebu su glavni Smetánkini suradnici, uz Stanislava Veselog, bili njegova tajnica na Medicinskom fakultetu Vanda Vincetić, zatim Bohumil Koblre i njegov sin Boris, Ladislav Šrámek i njegovi sinovi Jaromír i Václav, bivša djelatnica čehoslovačkog Generalnog konzulata Marie Krupičková, blagajnik Čehoslovačkog saveza František Hodek te Jaroslav Jaroš koji je u Čehoslovačkom narodnom domu vodio restoran, kuhinju i prenoćište.²⁹⁷

Takva aktivnost nije mogla ostati nezapažena od djelatnika njemačkog Generalnog konzulata u Zagrebu i njemačke „pete kolone”. U izvješću Konzulata Ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu od 7. prosinca 1939. detaljno se opisuje Čehoslovački narodni dom u kojem, kako se kaže, vlada živa aktivnost, a poseban trn u oku bio je Čehoslovački vjesnik i Veselý kao njegov urednik pa se predlaže premetačina doma i zapljena tiskare. U izvješću se daju opširni

²⁹⁴ Isto, str. 56.

²⁹⁵ Isto, str. 48.

²⁹⁶ Václav ŠRÁMEK, František Smetánka – předseda Svazu v nejtěžších letech, *Přehled*, br. 29, 2011., str. 71.

²⁹⁷ ŠRÁMEK, *Balkanská cesta*, n. dj., str. 52-54.

podaci o izgradnji Doma, njegovom trenutnom stanju, o djelovanju češke dopunske škole, kao i podroban opis same zgrade. Zagrebačka policija upozorila je Smetánku da je Čehoslovački narodni dom pod povećalom njemačkog Generalnog konzulata pa je povećan stupanj opreza. Međutim, njemački pritisak bio je takav da je zagrebačka policija 6. kolovoza 1940. bila prisiljena uhapsiti Veselog. Jednako tako uhapšeni su u Beogradu Erich Soeldtner, suradnik čehoslovačkog veleposlanika Lípe i u Mariboru Godo Jirásek koji je pomagao češkim izbjeglicama u Sloveniji. Iako Njemačka nije imala sporazum s Jugoslavijom o izručenju uhapšenih osoba, sva trojica bila su državljani Protektorata Češke i Moravske pa su predani Gestapu i odvedeni u Njemačku gdje su osuđeni. Veselý je, zajedno s Jirásekom, odveden u koncentracijski logor Oranienburg, gdje su obojica pogubljeni 30. lipnja 1942., dok je Soeldtner pogubljen mjesec dana kasnije u berlinskom zatvoru Plötzensee. Sličnu sudbinu doživjeli su i Rudolf Lyška iz Ljubljane i Miloš Kvapil iz Osijeka.²⁹⁸

Tragična sudbina Stanislava Veselog bila je težak udarac za Čehoslovački savez i zagrebačke Čehe, no pomaganje češkim izbjeglicama se nastavilo, uz poštivanje pravila konspirativnog rada. Svi koji su bili uključeni u akciju radili su odvojeno, kako u njemačkom Generalnom konzulatu ne bi mogli saznati na koji način izbjeglice dolaze u Čehoslovački narodni dom i kako iz njega izlaze, uz povećane mjere opreza.

Njemačke vlasti tražile su da se uhiti i urednik novina *Jugoslávští Čechoslováci* Otto Sobotka, ali njega se uspjelo spasiti, no na traženje njemačkih i jugoslavenskih vlasti naziv njegovih novina je 22. kolovoza 1940. promijenjen u *Naše noviny*. Sobotka je to objasnio ovako: „Naše novine su izašle umjesto novina *Jugoslávští Čechoslováci* jer je očito da se i mi moramo obračunati s događajima i snositi posljedice. Važno je postaviti se otvoreno prema novoj realnosti, a ne pristrano. Novi list želi ispuniti veliki zadatak koji ima pred sobom: spajati, povezivati zemljake u Jugoslaviji, prije svega u Banovini Hrvatskoj gdje živi velik dio, raditi u njihovom interesu, surađivati s narodom hrvatskim, odnosno srpskim odnosno slovenskim, što ovisi o tome u kojoj sredini naši zemljaci žive. U svemu tome stojimo na tlu ove zemlje, podređujemo se njenim zakonima, običajima i pravilima. Svatko od nas mora biti toga svjestan, drugačije ni ne može biti. *Naše novine* će ići putem koji je zacrtan ovim vremenom.”²⁹⁹

Sastanak u Hercegovcu 1940.

U novim i opasnim okolnostima i Čehoslovački savez morao se kloniti javnog političkog rada, iako su pripadnici češke manjine i češka društva očekivala jasno očitovanje na nove političke prilike i na činjenicu da više ne postoji Čehoslovačka, a da je na području gdje je živjela

²⁹⁸ Isto, str. 53, 60, MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, n. dj., str. 171.

²⁹⁹ *Naše noviny* 1940., br. 2., 1, MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, n. dj., str. 89, 90.

golema većina Čeha u Jugoslaviji stvorena autonomna hrvatska banovina, čime su u najvećoj mogućoj mjeri zadovoljeni politički zahtjevi hrvatskog naroda za obnovom njegove državnosti i priznanjem nacionalne samobitnosti kojima je potporu u proteklih gotovo 20 godina davao i velik broj pripadnika češke manjine.

Umjesto Čehoslovačkog saveza na nove političke prilike reagirala su češka društva na žetvenim svečanostima u Hercegovcu 10. kolovoza 1940. Ondje su se sastali zastupnici društava i mjesta gdje žive Česi, iz Bjelovara, Brestovca, Bulinca, Daruvara, Dežanovca, Donje Kovačice, Grubišnog Polja, Hercegovca, Ivanovog Sela, Kaptola, Končanice, Kosovca, Ludine, Malih Zdenaca, Međurića, Novoseljana, Nove Vesi, Novih Plavnica, Pavlovca, Pakračke Poljane, Predavca, Rovišća, Tomašice, Uljanika, Svetog Ivana Žabnog i Velikih Zdenaca. Osim društava iz Daruvara i Bjelovara sva ostala bila su sa sela. Nakon sastanka objavljena je deklaracija u kojoj se kaže da se pripadnici češke manjine opredjeljuju za program Hrvatske seljačke stranke i ideje braće Radić u kojima vide „ostvarenje naših staleških, narodnih, slavenskih i svečovječanskih ideala”, dok osnutak Banovine Hrvatske nazivaju ostvarenjem vjekovnog sna hrvatskog naroda. Navodi se da svojom vjernošću hrvatskom seljačkom pokretu Česi ujedno dokazuju potporu „opravdanim težnjama hrvatskog naroda za njegovom samostalnošću”, čime se doprinosi „konačnom pravednom i bratskom uređenju odnosa ne samo između Hrvata i Srba, već i svih ostalih naroda slavenskog juga”. Ujedno se odaje priznanje Stjepanu Radiću u Vladku Mačeku jer su Česima „kao vjernim pobornicima seljačkog pokreta priznali pravo na narodni i kulturni identitet”. „Mi Česi živimo već više koljena na ovoj hrvatskoj grudī, koja nas je primila kao svoju rođenu djecu i zato ju ljubimo kao svoju jedinu i isključivu domovinu”, navodi se u deklaraciji u kojoj se govori o nužnoj potrebi suradnje s hrvatskim narodom i traži i konačno rješenje problema državljanstva: „Kao vjerni sinovi ove naše domovine smatramo, da je više nego opravdano, ako zamolimo Banovinu Hrvatsku, da jednom liberalnom i naprednom zakonskom odredbom dokrajči nesnosno stanje naših zemljaka, koji čak i više generacija žive u ovoj lijepoj zemlji, kojoj posvećuju sve svoje sile i snage i koju smatraju svojom jedinom domovinom, a koji se još uvijek iz čisto formalnih razloga smatraju strancima, te da im podjeli ovdašnje državljanstvo, priznavajući tako, da su vršenjem državljanskih dužnosti kroz decenije svog boravka ovdje ovo pravo već davno stekli. Ispunjenjem ovih naših pravednih zahtjeva steći će Banovina Hrvatska još više ljubavi i odanosti svih nas Čeha, koji živimo na njenom području i koji ćemo ponovno time steći dokaz, da se ideje radi kojih smo vjerno uz hrvatski seljački pokret dosada stajali, pretvaraju u djelo.” Rezolucija se zaključuje poklicima: „Živio bratski hrvatski narod! Živio hrvatski seljački pokret! Živio dr. Vladko Maček! Živila bratska sloga Hrvata i Čeha!”, a sastanak je zaključen pjevanjem hrvatske i češke himne.³⁰⁰ Nigdje u deklaraciji nije bila spomenuta Jugoslavija, a sa žetvenih svečanosti pozdravni brzojavi poslani

³⁰⁰ Významna schůze v Hercegovci, *Naše noviny*, 1940., br. 2., 3.

su jedino Vladku Mačeku, hrvatskom banu Ivanu Šubašiću i glavnom tajniku HSS-a Jurju Krnjeviću, ne i kralju Petru II, niti knezu namjesniku Pavlu, kao što je bio slučaj na ranijim svečanostima.

Na zasjedanju je bio izabran odbor koji treba raspravljati o oblicima što bolje suradnje s HSS-om. U odbor su izabrani Ivan Nálevka iz Bjelovara, Antonin Novosad iz Daruvara i Josef Petr iz Hercegovca.³⁰¹ Deklaracija je imala velik odjek u javnosti. Prve su reagirale *Naše novine* koje su se potpuno složile s proglasom i komentirale da su upravo sela bila pozvana da izrade ovakav program na koji se godinama čekalo. Jasnije je to objasnio svećenik Josip Salač³⁰² koji je u *Našim novinama* položaj Čeha u Hrvatskoj usporedio s položajem Čeha u SAD-u jer su u isto vrijeme dobri Amerikanci i dobri Česi koji vole svoju američku domovinu i ne stoje po strani njenog političkog i gospodarskog života, ostajući pritom i Česi: „Zašto to nije tako i kod nas u Hrvatskoj? Zašto i mi ne bismo bili ‘hrvatski Česi’? Doduše mi, druga i treća generacija, ovdje smo u Hrvatskoj rođeni, većina nas smo ovdrašnji građani. Zašto onda biti po strani? Zašto se osjećati gostima tamo, gdje jesmo i gdje trebamo biti kod kuće?... Jesmo i ostat ćemo Česi. Nikad i nigdje to nisam zatajio. Ali sa ‘starom domovinom naših očeva i djedova’ spaja nas jedino još materinski jezik. Naša domovina, ne ‘nova’, nego jednostavno jedina domovina je Hrvatska. Ovdje smo ugledali Božje svjetlo. Radost ranog djetinjstva i čežnje naše mladosti povezane su s hrvatskom zemljom i ozračjem. Zato želimo toplu i iskrenu suradnju s Hrvatima.”³⁰³

Deklaracija iz Hercegovca bila je dokaz da se kod hrvatskih Čeha ili barem njihovih glavnih predstavnika u proteklih dvadesetak godina dogodila golema promjena u poimanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, od podrške integralnom jugoslovenstvu do priznanja hrvatske samobitnosti i prihvaćanja suživota s hrvatskim narodom. Iako je to bilo u skladu s razmišljanjima većine hrvatskih Čeha koji su još od dvadesetih godina uglavnom podržavali HSS, čak i kada su vodeće osobe zastupale suprotan stav, ovako jasna potpora HSS-u i tadašnjem hrvatskom političkom vodstvu bila je i oportuna jer su se doista očekivali pomaci u rješavanju čeških zahtjeva, među njima i stalno aktualnog pitanja državljanstva. U to vrijeme nije bilo Čehoslovačke, a Češka je bila njemački protektorat i nije mogla pomagati svojim sunarodnjacima u inozemstvu pa su se i hrvatski Česi mogli osloniti jedino na vlastite snage i na pomoć hrvatskih vlasti.

Na sastanku u Hercegovcu govorilo se i o unutarnjim pitanjima češke manjine te je zatražena reforma kulturne djelatnosti manjine i organizacijske promjene u svim organima Saveza

³⁰¹ MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, n. dj., str. 90.

³⁰² Josip Salač rodio se 1908. u Daruvaru, za svećenika je zaređen 1932., od 1943. do 1948. bio je vicerektor, a od 1948. do 1969. (s prekidom od 1950. do 1954.) bio je duhovnik u Bogoslovnom sjemeništu u Zagrebu. Od 1970. do smrti 1975. bio je pomoćni zagrebački biskup.

³⁰³ Josef SALAČ, Besidka, *Naše novine*, 1940., br. 3, str. 1., MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, n. dj., str. 90.

i društvima. No, više nije bilo mogućnost da se ispune zahtjevi deklaracije, a niti da se ostvare reforme u Čehoslovačkom savezu i društvima.³⁰⁴

František Smetánka u to je vrijeme bio pod nadzorom Gestapa, no od sudbine kakva je zadesila Stanislava Veselog i još neke aktiviste Čehoslovačkog saveza spašavala ga je činjenica da je imao jugoslavensko državljanstvo, a kao profesor i dekan Medicinskog fakulteta u Zagrebu bio ugledna osoba javnog života. U siječnju 1941. pozvan je u zagrebačku policiju gdje je obaviješten da je njemačka vlada u Beograd poslala protestnu notnu protiv djelatnosti Čehoslovačkog saveza i njega osobno te je upozoren da bi mu, želi li sačuvati život, najbolje bilo emigrirati. U ožujku je Smetánka napustio Zagreb te je preko Beograda i Istanbula došao u Bejrut, a zatim u Veliku Britaniju. Aktivno je sudjelovao u radu čehoslovačke izbjegličke vlade, no 1945. se odbio vratiti u Jugoslaviju jer nije želio služiti komunističkom režimu. Vratio se u Čehoslovačku gdje je 1946. postao predsjednik Saveza Čeha iz Jugoslavije, ali 1948. je ponovno emigrirao u Veliku Britaniju gdje je umro 1967.³⁰⁵

Okupacija Jugoslavije

U travnju 1941. Drugi svjetski rat zahvatio je i Kraljevinu Jugoslaviju koju su 6. travnja napale nacistička Njemačka i fašistička Italija, kao i njihove saveznice Mađarska i Bugarska. Jugoslavenska vojska je kapitulirala, a kralj Petar II. i vlada otišli su u izbjeglištvo. Teritorij Jugoslavije je podijeljen, a na dan ulaska njemačke vojske u Zagreb 10. travnja proglašena je Nezavisna država Hrvatska koja je obuhvatila područja Hrvatske te Bosne i Hercegovine (u svibnju će dijelove Dalmacije i Gorskog kotara prepustiti Italiji). Područje NDH bilo je podijeljeno na njemačku i talijansku okupacijsku zonu, tako da se radilo o satelitskoj državi dvaju okupatora čiji duži opstanak je bio moguć samo u slučaju pobjede Sila osovine u Drugom svjetskom ratu. Njemačka i Italija su na vlast u NDH dovele ustaški pokret na čelu s Antom Pavelićem. U skladu sa svojom profašističkom i pronacističkom ideologijom i praksom, ustaški režim započet će progon svih svojih protivnika, kao i Srba, Židova i Roma za koje su otvoreni koncentracijski logori. Ukinute su sve političke stranke osim ustaškog pokreta koji je svoja načela, želeći uspostaviti totalitarni sustav, nastojao usaditi u sva područja društvenog života.

Naše novine su 24. travnja 1941. pozdravile uspostavu NDH kao „konačno ostvarenje stoljetnog sna hrvatskog naroda za stjecanjem samostalne države” i uključenje Hrvatske u novi europski poredak „u okvirima Velikonjemačkog Carstva za koji se naš narod odlučio još prije dvije godine”³⁰⁶, oportuno se nadajući da će Česi i u NDH zadržati svoje stečevine. No, bio je

³⁰⁴ MATUŠEK, *Česi u Hrvatskoj*, n. dj., str. 90.

³⁰⁵ Václav ŠRÁMEK, František Smetánka – předseda Svazu v nejtěžších letech, str. 72.

³⁰⁶ Nezávislý Chorvatský Stát vstoupil v život, *Naše noviny*, 1941., br. 15., 1.

to ujedno i posljednji broj jedinih čeških novina u Hrvatskoj. Njihov urednik Otto Sobotka otišao je u Češku, a u Hrvatsku se vratio tek 1965. kada je do 1970. radio kao novinar i lektor u poslijeratnom češkom tjedniku *Jednota* u Daruvaru za koji je povremeno pisao sve do smrti 1993.³⁰⁷

Ustaške vlasti zabranit će i češka društva i škole, a češke domove konfiscirati. U zagrebački Čehoslovački narodni dom najprije se uselio Gestapo, zatim Ustaška mladež i na kraju Zagrebački krugoval (tj. radio) koji je zgradu koristio sve do 1998. kada je konačno vraćena Češkoj besedi Zagreb³⁰⁸. U daruvarskom Narodnom domu smjestila se njemačka vojska koja je ondje boravila do lipnja 1941. i pritom uništila velik dio inventara, među njima i kazališnu pozornicu i kazalište lutaka. Nestao je i veći dio Središnje knjižnice Čehoslovačkog saveza.³⁰⁹

Ministar bogoštovlja i nastave Mile Budak je 16. lipnja 1941. donio odluku da se na području NDH „na svršetku školske 1940. – 1941. godine ukidaju sve srpsko-konfesionalne pučke škole i zabavišta, sve privatne češke pučke škole te svi odjeli na državnim hrvatskim pučkim školama sa češkim nastavim jezikom na cijelom području Nezavisne države Hrvatske. Ovom se odlukom ne ukidaju privatne pučke slovačke škole niti odjeli na državnim hrvatskim pučkim školama sa slovačkim nastavnim jezikom.”³¹⁰ Budući da je Slovačka isto kao i NDH bila satelitska država u sklopu Hitlerovog europskog poretka, ustaške vlasti prema slovačkoj manjini zauzele su pozitivan stav i priznale postojanje njihovih škola i drugih institucija. S obzirom da su i njihove matične zemlje bile kao i NDH članice Sila osovine, ustaške vlasti imale su pozitivan odnos i prema njemačkoj i mađarskoj manjini. Česi, čija je domovina bila tek njemački protektorat, ostali su međutim bez svih prava stečenih u doba Jugoslavije. Svoj rad jedino je nastavila Čehoslovačka banka koja je morala promijeniti ime u Čehobanka, a njen ravnatelj Josef Bezdíček zajedno sa suprugom novčano je i materijalno pomagao pripadnike češke manjine, posebno majke i supruge onih koji su se uključili u čehoslovačke dobrovoljačke jedinice. Hrvatskim partizanima je pak slao lijekove, cigarete, odjeću i obuću, a u jednom navratu i tri pisaača stroja i novčanu pomoć od 250 000 kuna koje je prikupio od hrvatskih građana.³¹¹

U redove partizana uključit će se i velik broj pripadnika češke manjine te će 3 svibnja 1943. biti formiran čehoslovački bataljun koji je dobio ime češkog husitskog vojskovođe Jana Žižke iz Trocnova, a koji je uskoro prerastao u I. Čehoslovačku brigadu Jana Žižke iz Trocnova osnovanu 26. listopada 1943. Po bataljunima i četama I. Čehoslovačke brigade osnivani su

³⁰⁷ Josef MATUŠEK, Alen MATUŠEK, *České stopy v Chorvatsku N-Ž*, Jednota, Daruvar, 2015., str. 77.

³⁰⁸ BAHNIK, LIPOVAC, *Češki narodni dom u Zagrebu*, n. dj., str. 74.

³⁰⁹ Josef MATUŠEK, *Česká beseda Daruvar před druhou světovou válkou 1907-1941*, n. dj., str. 99.

³¹⁰ DUGAČKI, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918. – 1941.)*, n. dj., str. 208.

³¹¹ Josef Bezdíček zemřel, *Jednota*, 1972., br. 42, 11.

kulturno-prosvjetni odbori pa je svaki bataljun imao svoj pjevački zbor i diletantsku sekciju koja je izvodila igrokaze i pjesme. Čete i bataljuni izdavali su i svoje džepne novine. Osnovana je i brigadna glazba, pa čak i džez ansambl.³¹² U doba Drugog svjetskog rata bio je to jedini oblik kulturno-prosvjetnog djelovanja Čeha u Hrvatskoj u uvjetima kad su na području pod kontrolom vlasti NDH sva njena društva bila zabranjena. Nakon što su 16. rujna 1944. partizani zauzeli Daruvar, obnovljen je i rad čeških društava na tom području, a 1. listopada 1944. obnovljen je i rad Čehoslovačkog saveza³¹³, što će označiti početak nove etape u životu krovne organizacije češke manjine u Hrvatskoj, ovog puta sa sjedištem u Daruvaru kao njenom stvarnom centru.

SUMMARY

The Czechoslovak Union in the Kingdom of Yugoslavia from the collapse of Czechoslovakia in 1939 to the occupation of Yugoslavia in 1941.

Abstract: The Czech and Slovak minorities had a common umbrella organization since 1921, the Czechoslovak Union in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (since 1921 in the Kingdom of Yugoslavia) whose activities were largely defined by the political relations between Yugoslavia and Czechoslovakia and their interior organization. The work of the Czechoslovak Union was fatally affected by the events in Czechoslovakia, which ceased to exist in March 1939. This put an end to the assistance of Czechoslovak institutions to the Czechs and Slovak in Yugoslavia, whose organizations continued to operate in the spirit of unity and cooperation between the two nations. The leadership of the Czechoslovak Union and its president, František Smetánka, joined a secret operation to help refugees from the occupied Czechia who were coming to Yugoslavia, from where they moved to other countries and joined Czechoslovak volunteer units. As a result, they came under attack of the German authorities and in August 1940, Stanislav Veselý, secretary of the Czechoslovak Union, and several other activists, were arrested and extradited to Germany and later ended their lives in concentration camps. Representatives of the Czech minority welcomed the establishment of the Banovina of Croatia in August 1939 because in the past 20 years they supported the demands of Croats to restore their statehood and to get recognition of national identity, which also enabled a better solution to the life problems of the Czech minority. It was also opportune because the Czechs could no longer rely on the support of their old homeland. With the establishment of the Independent State of Croatia in April 1941, the work of Czech societies and schools was banned, so the Czechoslovak Union would resume work at the end of World War II in October 1944 in Daruvar.

Key words: Czech minority, Kingdom of Yugoslavia

³¹² Josip HANZL, Josip MATUŠEK, Adolf ORCT, *Borbeni put I. Čehoslovačke brigade „Jan Žižka z Trocnova“*, Čehoslovački savez u SRH, Daruvar, 1968., str. 327-329, 332.

³¹³ Josef MATUŠEK, *Česká beseda Daruvar před druhou světovou válkou 1907-1941*, n. dj., str. 101.